

Dušan Z. Marković
Mrđan M. Mlađan

Značaj znanja za blagostanje društva u savremenom svetu

Apstrakt Proces globalizacije učinio je da se današnji sistem razvoja dominantno bazira na različitim vrstama znanja umesto na posedovanju fizičkih resursa. Stoga je od suštinskog značaja za blagostanje društva postala njegova sposobnost da usvaja postojeća i stvara nova znanja. Ovaj rad nastoji da utvrdi odnose između obrazovanja, stvaranja znanja, ekonomskog rasta, kao i materijalnog i nematerijalnog blagostanja društva. U njemu još i identifikujemo potencijalne probleme koji sprečavaju društva da maksimiziraju korist od truda koji njihovi članovi ulažu u sticanje znanja. Problem neuspeha nacionalnih tržišta obrazovanja kao i globalnih migracija koje dovode do odliva znanja ka visoko razvijenim zemljama su posebno analizirani. Ovi problemi na dugi rok dovode do pada nacionalne konkurentnosti, i različitih aspekata nematerijalnog blagostanja društva. Osnovu za rešenje konkretnog problema baziramo na kombinaciji ekonomske teorije i koncepta solidarnosti razvijenih i manje razvijenih država, kao i pojedinaca i društava iz kojih potiču, a uz uvažavanje slobodne volje pojedinca.

Ključne reči: Globalizacija, znanje, obrazovanje, blagostanje, konkurentnost, migracije

1136

Uvod

Značajne promene su se dogodile kada je savremeni talas globalizacije uzeo maha u poslednjih nekoliko decenija: velike privrede zemalja u razvoju su se otvorile za međunarodnu trgovinu i protok kapitala, mnoštvo država je sa planske prešlo na tržišnu privredu, a razvijene privrede su dobile konkurenciju čak i u mnogim privrednim oblastima u kojima su bile neprikosnovene. Istovremeno, neke industrije koje „nose“ novu tehnološku revoluciju razvijaju se podjednako i u starim i u novim industrijskim privredama.¹ Visok nivo međunarodne trgovine i pokretljivosti kapitala čine da se domaći radnici i vlasnici kapitala suočavaju sa konkurencijom iz inostranstva, čak i onda kada ostaju u svojoj zemlji. Naime, mnoge fabrike su preseljene u

1 Kineska politika postepenog otvaranja ka inostranstvu i ekonomskih reformi otpočela je krajem sedamdesetih, u Indiji je sličan proces krenuo devedesetih, kao i u istočnoj Evropi procesom tranzicije na tržišnu privredu posle pada „Berlinskog zida“. Danas su kineske kompanije među liderima u industriji računara i pametnih telefona, dok indijske kompanije uspešno konkurišu u softverskoj industriji.

inostranstvo gde je radna snaga jeftinija, što čini još oštrijom konkurenciju na međunarodnom tržištu robe, usluga i rada. U uslovima zaoštrene konkurencije na tržištu rada, kvalitetno obrazovanje sa ciljem sticanja znanja i veština postaje veoma važno kako za pojedinca, tako i za društvo.

Mnoštvo teorijskih i empirijskih studija potvrđuje da duže i kvalitetnije obrazovanje predviđa više stope ekonomskog rasta na nivou država. Istovremeno više studija pokazuju da pojedinac koji ulaže u sopstveno obrazovanje u proseku ostvaruje i viša primanja na tržištu rada. Ovde uočavamo saglasnost između interesa pojedinca i društva, jer trud i istrajnost tokom ličnog obrazovanja ostvaruju korist kako za pojedinca tako i za društvo u kojem živi. Takva korist nije samo materijalna, jer školovanje može da oplemeni kako unutrašnji doživljaj spoljašnjeg sveta tako i, posledično, sveukupne društvene odnose. Da bi školovanje dalo kvalitetna znanja koja će potom doprineti kako materijalnom, tako i nematerijalnom blagostanju društva, potrebno je, međutim, prevazići niz problema karakterističnih za savremeni svet. Ne daje svako školovanje korisna znanja, dok pitanje izbora kako struke, tako i obrazovne institucije postaje još složenije kada velika tražnja podstaknuta ličnim nadanjima nailazi na ponudu mnoštva novih, još neproverenih, obrazovnih institucija. Zatim, način na koji znanje utiče na nacionalnu konkurentnost se komplikuje, kako odnosima između preduzeća iz različitih delova sveta, tako i migracijama radne snage, koja sa sobom iz svoje zemlje odnosi i znanje i talenat.

1137

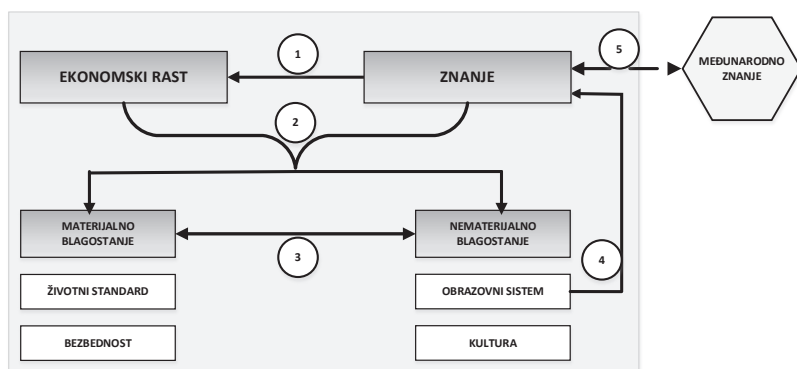
Cilj ovog rada je zato dvojak. Pre svega, koristeći uvide iz postojeće literature, pokušavamo da razumemo zakonitosti koje određuju odnos između školovanja, znanja i, kako materijalnog tako i nematerijalnog, blagostanja u savremenom svetu. Potom, koristeći koncepte iz ekonomske teorije, nastojimo kako da ukažemo na smetnje koje u današnjem svetu sprečavaju da lični i društveni trud dovede do korisnih znanja, a ista do materijalnog i nematerijalnog blagostanja, tako i da predložimo rešenja za uklanjanje tih smetnji. Dok ekonomska teorija može da ponudi rešenja za navedene probleme, uviđamo da spremnost da oni budu rešeni zavisi pre svega od nadahnuća koje prevlada kod pojedinaca, u nacionalnom društvu, pa i u svetu. Po našem mišljenju, ključ za uspešnu budućnost je zato u solidarnosti: društva sa pojedincem koji se trudi da se obrazuje i kome će njegov trud potom koristiti, pojedinca sa društvom koje mu je omogućilo školovanje, a koje može da izgubi njegovim iseljavanjem i prekidom veza sa maticom, kao i između država koje daju i koje primaju migrante.

Ostatak rada se sastoji od nekoliko celina koje su mogu prikazati slikom 1. Strelica 1 na slici pokazuje da je rast znanja pretpostavka ekonomskog rasta, strelica 2 pokazuje kako ekonomski rast i nivo znanja utiču na materijalno i nematerijalno blagostanje društva, a strelica 3 još i da se materijalno

i nematerijalno blagostanje međusobno podstiču. Zato se u okviru prvog dela rada razmatra odnos između znanja i ekonomskog rasta kao uzročnika blagostanja savremenog društva. Strelica 4 pokazuje kako obrazovni sistem unapređuje znanje unutar države, koje potom kroz ekonomski rast i podizanje nivoa blagostanja unutar društva dalje osnažuje obrazovni sistem. Pitanje o tome koji preduslovi moraju biti zadovoljeni da bi taj ciklus mogao biti zatvoren se zato razmatra u drugom delu rada, sa naročitim osvrtom na neuspeh savremenih tržišta obrazovanja i uticaj tog neuspeha na stvaranje znanja. Dvosmerna strelica 5 pokazuje da se domaće znanje unapređuje kroz strane direktne investicije, privlačenje povratnika iz inostranstva, kupovinu licenci i slično, dok se umanjuje kroz emigraciju visokoškoloovanih. Konkurentskim odnosom između društava i država, kao i naročitoj ulozi znanja u određivanju tog odnosa, se zato bavi treći deo rada. Uzimajući u obzir uvide iznesene u prethodnim delovima rada, naposljetku iznosimo zaključak.

1138

Slika 1. Uticaj znanja na blagostanje društva unutar države

Izvor: Autorski originalni prikaz.

Znanje i ekonomski rast

Ekonomski rast, odnosno povećanje ukupne proizvodnje nacije tokom vremena (Kaličanin 2010: 173), omogućava društvu da sebi priušti više materijalnih dobara. Takva dobra su poželjna jer, dok stanovništvo može da ih upotrebi u svakodnevnom životu, država može da ih iskoristi da poveća fizičku i materijalnu bezbednost svojih građana. Dok je, dakle, jasno da ekonomski rast može da podigne nivo materijalnog blagostanja društva, treba naglasiti da on može da utiče i na nematerijalno blagostanje koje dovodimo u vezu sa unutrašnjim zadovoljstvom članova društva. Naime, materijalna dobra se mogu koristiti i za ulaganje u obrazovanje i kulturu koji oplemenjuju kako doživljaj stvarnosti svakog pojedinca, tako i njegovo stvaralaštvo i

društvene odnose. Obrazovanje, kroz znanje koje daje, još i povećava međunarodnu konkurentnost privrede, dok kultura doprinosi očuvanju i razvoju ličnog i nacionalnog identiteta u savremenom svetu. Potreba za ulaganjem u očuvanje i razvoj kulture je još veća u savremenim uslovima života u nuklearnim, umesto proširenim porodicama sa više generacija, gde je prenošenje nacionalne kulture i sećanja teže izvršiti u okiru porodice, te je neophodna pomoć kulturnih i obrazovnih institucija i medija. Iz navedenih razloga, pitanje kako dostići visok ekonomski rast predstavlja jedno od najznačajnijih pitanja u ekonomskoj nauci.

Određivanje toga da li, i u kojoj meri, određeni faktor utiče na ekonomski rast predstavlja metodološki problem koji nije trivijalan. Razlog za to je ograničenost broja zemalja u svetu sa jedne, i potencijalna neograničenost broja faktora koji bi mogli da utiču na razlike u ekonomskom rastu među tim zemaljama, sa druge strane. Problem se sastoji u sledećem. Recimo da dve zemlje imaju istu površinu, iste prirodne resurse, isti broj stanovnika koji su iste vere, narodnosti, školovanosti i, uopšte uzev, po svemu su iste, osim po otvorenosti privrede i ekonomskom rastu. Dok jedna zemlja slobodno trguje sa svetom i ima niske carine, druga je pod trgovinskim sankcijama. U tom slučaju, vrlo je verovatno da je razlog za razliku u njihovom ekonomskom rastu upravo stepen otvorenosti privrede. Ako se, sa druge strane, razlikuju ne samo po otvorenosti privrede već i po, recimo, etničkom sastavu stanovništva i rasprostranjenosti malarije, teško je reći koji od navedena tri faktora, i u kojoj meri, uzrokuje razliku u njihovom ekonomskom rastu.

1139

Salaimartin, Depelhofer i Miler (2004) se suočavaju sa navedenim problemom tako što uvode u upotrebu bajesovsko usrednjavanje klasičnih estimatora (BUKE)². To je metod koji izračunava prosek koeficijenta iz mnoštva regresija koje koriste metod običnih najmanjih kvadrata (ONK), gde svaka od pojedinačnih ONK regresija koristi kao nezavisne promenljive samo jedan deo od ukupnih faktora koji bi mogli da utiču na ekonomski rast. BUKE dakle ocenjuje parcijalnu korelaciju mnoštva faktora sa dugoročnim ekonomskim rastom. To nam kazuje koji su faktori značajno češće izraženi u zemljama sa višim rastom, dok pitanje u kojoj meri oni uzrokuju ekonomski rast, a u kojoj meri ekonomski rast uzrokuje njih, korišćenjem ovog metoda ostaje otvoreno i podložno interpretaciji istraživača. Od 67 promenljivih koje su koristili da objasne razlike među stopama ekonomskog rasta različitih zemalja, pronašli su da 21 promenljiva stoji u vezi sa ekonomskim rastom³, merenim kao prosečna stopa rasta bruto domaćeg proizvoda (BDP) u periodu 1960–1996.

² Bajesovsko usrednjavanje klasičnih estimatora (engleski: Bayesian Averaging of Classical Estimates – BACE).

³ Tih 21 promenljivih, prema značaju veze koju imaju sa stopom ekonomskog rasta, se rangiraju sledećim redom: indikator da se zemlja nalazi u Istočnoj Aziji, procenat dece

Za predmet našeg istraživanja je značajno da se među tom 21 promenljivom koje stoje u značajnoj vezi sa ekonomskim rastom nalaze i dve koje mere obrazovanost i posedovanje znanja naroda te zemlje. Prema sposobnosti da objasni što veći deo varijacije između zemalja u stopi ekonomskog rasta, na visokom drugom mestu stoji procenat dece školskog uzrasta koja pohađaju osnovnu školu. Procenat stanovništva koje govori strani jezik je takođe značajan i stoji na 21. mestu.⁴

1140

U kojoj meri je znanje značajno za ekonomski rast? U veoma citiranoj studiji na tu temu Baro (1991) koristi uzorak od 98 zemalja i pronalazi da je ekonomski rast u periodu 1960-1985 pozitivno korelisan sa ljudskim kapitalom (Pirsonov koeficijent korelacije iznosi 0,73), koga meri kao procenat stanovništva odgovarajuće starosne dobi koje pohađa osnovnu ili srednju školu. Na ovaj način predviđena razlika u godišnjoj stopi ekonomskog rasta između najneobrazovanije i najobrazovanije zemlje je oko pet procenata. Korelacija ipak nije isto što i uzročno-posledična veza. Naime, ukoliko zemlje koje imaju veći ekonomski rast više ulažu u obrazovanje, može se pronaći pozitivna korelacija između obrazovanosti stanovništva i ekonomskog rasta čak i ako znanje ne podiže ekonomski rast. Bils i Klinov (2001) koriste rezultate iz oblasti ekonomike rada o uticaju obrazovanja na primanja pojedinca kao i podatke UNESCO-a o obrazovanosti stanovništva širom zemalja u svetu da bi kalibrisali model ekonomskog rasta radi utvrđivanja u kojoj meri obrazovanje *uzrokuje* ekonomski rast. Oni pronalaze da uticaj obrazovanja na ekonomski rast može da objasni ne više od trećine odnosa između dve proimeljlive koji pronalaze studije kao Baro (1991), što je i dalje ekonomski značajno.

Sada kada znamo da znanje stoji u značajnoj vezi sa ekonomskim rastom, ostaje da pokušamo da još bolje razumemo na koji način se ta veza ostvaruje. U nekim modelima ekonomski rast stvara akumulacija ljudskog kapitala

školskog uzrasta koja pohađaju osnovnu školu, relativna cena investicija, početni nivo bruto društvenog proizvoda po glavi stanovnika, procenat zemljišta u tropskom pojasu, gustina stanovništva u obalskom pojasu, rasprostranjenost malarije šezdesetih godina, očekivani životni vek 1960. godine, procenat stanovništva koji ispoveda konfucijanstvo, indikator da zemlja pripada Africi, indikator da zemlja pripada Latinskoj Americi, procenat bruto društvenog proizvoda koji pripada rudarstvu, indikator da je zemlja bila španska kolonija, broj godina u uzorku tokom kojih je privreda bila otvorena, procenat stanovništva koji ispoveda islam, procenat stanovništva koji ispoveda budizam, etno-lingvistička frakcionalizacija stanovništva, udeo državne potrošnje u ukupnoj potrošnji šezdesetih godina, gustina stanovništva 1960. godine, distorzije realnog kursa i procenat stanovništva koje govori strani jezik.

4 Istovremeno, zanimljivo je da, u ovoj studiji, procenat stanovništva sa visokim obrazovanjem, kao i udeo u BDP-u potrošnje na obrazovanje u državnim obrazovnim institucijama, niti uspevaju da objasne značajan deo varijacije u stopama rasta među zemljama u datom uzorku, niti je njihov izmereni efekat otporan na uključivanje drugih kontrolnih promenljivih u model.

tokom vremena (npr. Lukas 1988), što odlikava ulogu ljudskog kapitala kao samostalnog faktora proizvodnje, dok u drugim dolazi od postojeće zalihe ljudskog kapitala koja stvara ili prihvata inovacije (npr. Romer 1990). Kriger i Lindal (2001) sistematizuju rezultate literature koja proučava uticaj obrazovanja na primanja pojedinca kao i na ekonomski rast na nivou države. Oni navode da većina studija koje pokušavaju da objasne ekonomski rast na nivou države pronalaze da je za razlike u rastu između zemalja značajan početni nivo ljudskog kapitala a ne njegova promena. Na primer, Benhabib i Špigel (1994) podržavaju Romerovu (1990), a ne Lukasovu (1988) interpretaciju. Međutim, Kriger i Lindal (2001) pregledu postojeće literature dodaju i sopstvenu analizu i pokazuju da, kada se umanje greške u merenju obrazovanja, ne samo početni nivo već i promene u nivou ljudskog kapitala stoje u pozitivnom odnosu sa ekonomskim rastom, osim kada je period vremenske promene veoma kratak, odnosno samo 5 godina dug. Drugi rezultat velikog broja studija koje pokušavaju da objasne razlike u ekonomskom rastu između država je veći uticaj srednjeg i univerzitetskog obrazovanja na ekonomski rast nego osnovnog, za razliku od rezultata do kojih dolaze Salaimartin, Depelhofer i Miler (2004).

1141

Da bismo bolje razumeli značaj obrazovanja, odnosno znanja koje obrazovanje daje, važno je sagledati i njegovu jedinstvenost u odnosu na sve druge faktore koji dovode do ekonomskog rasta. Pre svega, ono se odlikuje po tome što ga je moguće menjati, što nije slučaj sa mnoštvom drugih faktora kao što su geografski položaj, posedovanje rudnog bogatstva ili klimatski uslovi. Šta više, za razliku od onih faktora na koje može da utiče samo državna vlast – kao na otvorenost privrede, državnu potrošnju, ili politiku valutnog kursa – obrazovanje je nešto što je u velikoj meri u rukama svakog pojedinca. Tačno je da država često propisuje broj godina obaveznog obrazovanja, ali je ukupno znanje koje se u tom periodu stekne, broj godina obrazovanja preko propisanog minimuma, kao i ovladavanje stranim jezicima, zanatima i veštinama, u velikoj meri proizvod lične inicijative i posvećenosti.

Uticaj znanja na materijalno blagostanje je specifičan još i po usaglašenosti ličnih i nacionalnih interesa. Naime, ne samo da obrazovanje doprinosi ekonomskom rastu, već ono istovremeno podiže i primanja osobe koja ulaže, bilo vreme ili novac, u sopstveno obrazovanje. Dokazi o tome da obrazovanje tako značajno povećava primanja pojedinca su potvrđeni mnoštvom analiza⁵ (Kriger i Lindal 2001). Jedna dodatna godina obrazovanja u proseku podiže primanja pojedinca za oko 10 procenata, izračunato koristeći savremene podatke iz čitavog sveta (Patrinos 2016). U Evropi je taj broj nešto niži,

5 Ove analize po pravilu koriste Minserovu jednačinu: $\ln(W_i) = \beta_0 + \beta_0 S_i + \beta_2 X_i + \beta_2 X_i^2 + \epsilon_i$. U njoj W_i predstavlja platu pojedinca, S_i godine školovanja, dok X_i predstavlja godine radnog iskustva (Mincer 1974).

oko 8 procenata, ali je i dalje veoma visok. Šta više, imamo razloga da očekujemo da obrazovanje pojedinca ne utiče na ekonomski rast privrede samo kroz povećanje ličnih primanja, već i kroz niz pozitivnih efekata prelivanja na ostatak društva. Više obrazovan pojedinac dobija veća primanja od manje obrazovanog samo u onoj meri u kojoj ostvaruje barem toliko veću korist za preduzeće u kojem radi od svog manje obrazovanog kolege. Ostatak koristi zadržavaju vlasnici kapitala preduzeća, kao i država kroz poreze koje ubira. Dodatno obrazovanje manje školovanog sloja stanovništva bi još moglo da smanji i stopu kriminaliteta, smanji korišćenje socijalne pomoći, kao i dovede do svesnijeg glasanja na izborima. Kod visoko školovanih, dodatno obrazovanje može da ubrza tehnološki napredak, bilo kroz brojnije izume bilo kroz brže preuzimanje tehnologija razvijenih u drugim delovima sveta. Možemo zaključiti da opisana usaglašenost ličnih i nacionalnih interesa u dostizanju kako materijalnog tako i nematerijalnog blagostanja kroz obrazovanje poziva na solidarnost društva u celini sa ljudima koji se trude da steknu nova znanja, i njegovu materijalnu i svaku drugu podršku njihovim nastojanjima.

1142

Jasno je da analize koje mere uticaj obrazovanja na primanja pojedinca nisu u stanju da izmere te dodatne pozitivne efekte obrazovanja na materijalno blagostanje čitavog društva. Upravo posmatranje stope ekonomskog rasta čitave zemlje bi trebalo da uzme u obzir kako efekte obrazovanja na pojedinca tako i na društvo u celini. Kriger i Lindal (2001) se oslanjaju kako na pregled rezultata iz literature tako i na sopstvenu dodatnu analizu i pokazuju da je uticaj promene u nivou obrazovanja na rast prihoda na nivou države barem toliko veliki koliko i stopa prinosa na obrazovanje koju daju studije koje razmatraju pojedince. Pod određenim pretpostavkama, koje uzimaju u obzir moguću grešku u merenju obrazovanja (za razliku od Benhabib i Špigel 1994, i Baro i Salaimartin 1995), promena u prosečnom broju godina provedenih u školi ima još veći efekat na ekonomski rast zemlje nego na rast plate pojedinca, što bi moglo da posluži kao dokaz dodatnih pozitivnih efekata obrazovanja na društvo. Kohen i Soto (2007) takođe pronalaze da je efekat obrazovanja na ekonomski rast privrede u skladu sa onim koji pronalaze studije iz oblasti ekonomike rada za uticaj na primanja pojedinca.

Ono što znamo o uticaju obrazovanja na ekonomski rast nas ne uči samo o potrebi solidarnosti društva sa ljudima koji se trude da se obrazuju, već i značaju solidarnosti među grupama stanovništva sa različitim sposobnostima. Recimo, Hanušek i Vosman (2012) koriste rezultate dvanaest različitih testova iz matematike, prirodnih nauka i čitanja koji su zadavani učenicima osnovnih i srednjih škola širom sveta da bi objasnili razlike u stopi ekonomskog rasta između država.⁶ Oni pokazuju da su i udeo stanovništva sa osnovnom

6 Od testa „First International Mathematics Study“ 1964. do „Program for International Student Assessment (PISA)“ 2003. godine.

pismenošću (udeo sa rezultatom na testovima iznad nivoa od jedne devijacije ispod proseka OECD zemalja) kao i udeo izuzetno intelektualno sposobnog stanovništva (udeo sa rezultatom na testovima iznad nivoa od jedne devijacije iznad proseka OECD zemalja) nezavisno značajni za ekonomski rast. Isti autori pokazuju da postoji i sinergijski efekat postojanja obe grupe stanovništva – osnovna pismenost ima veći uticaj na ekonomski rast u prisustvu izuzetno uspešne manjine, odnosno izuzetno uspešna manjina više doprinosi ekonomskom rastu kada je okružena manjinom sa makar osnovnom pismenošću. Uticaj znanja na privredni rast može da zavisi i od dostignutog nivoa ekonomskog razvoja. Tako Hanušek i Vosman (2012) pokazuju još i da je osnovna pismenost slične važnosti za ekonomski rast kako siromašnih tako i bogatih zemalja, dok je važnost za ekonomski rast udela izuzetno sposobnog stanovništva veća u siromašnijim zemljama. To se može objasniti time da siromašnije zemlje ekonomski rastu imitirajući tehnološka dostignuća bogatijih, dok je za uvođenje u upotrebu tih dostignuća neophodna dovoljno velika manjina visoko sposobnih. Možemo dakle zaključiti da privreda može brže da raste i svima može da bude bolje ako grupe stanovništva sa različitim sposobnostima podrže jedna drugu u ostvarenju svojih potencijala.

1143

Uprkos mnoštvu studija koje ukazuju na značaj obrazovanja, i znanja koje ono pruža, na ekonomski rast, nije neophodno da zemlje sa stanovništvom koje je u proseku provelo više godina u školi rastu brže. Videli smo da, na primer, Salaimartin, Depelhofer i Miler (2004) pronalaze da procenat stanovništva sa visokim obrazovanjem, kao i učešće potrošnje na obrazovanje u društvenim institucijama u bruto društvenom proizvodu, nisu značajne u predviđanju razlike u stopi ekonomskog rasta između zemalja. Najverovatniji razlog za to su razlike u kvalitetu obrazovanja. U idućem poglavlju ćemo zato razmotriti neke probleme savremenih tržišta obrazovanja, i pokušati da odgovorimo na pitanje kako obezbediti da obrazovanje zaista pruža znanja koja podižu blagostanje, kako pojedinca tako i društva.

Neuspeh savremenih tržišta obrazovanja usled asimetrije informacija

Ekonomski razvoj zemlje povećava i potrebu za raznovrsnošću znanja i veština koje poseduje radna snaga. Njega zato prati i rast broja obrazovnih institucija i programa. Mogućnosti se ne razlikuju samo po profilu struke, već i po vlasničkoj strukturi obrazovne institucije (npr. državna ili privatna), ceni studija, načinu studiranja (npr. studije na daljinu ili klasične) i kvalitetu obrazovanja koje pružaju. Širina izbora je po pravilu veća što je nivo obrazovanja viši, dok odluka pred učenicima i studentima o izboru odgovarajuće obrazovne institucije postaje utoliko složenija baš u životnom trenutku u kojem najviše utiče na buduća primanja.

Iako očekujemo da bi konkurencija među mnoštvom obrazovnih institucija trebalo da dovede do kvalitetnijeg obrazovanja, na žalost upravo takva raznovrsnost ponude stoji i u vezi sa nizom problema sa kojima se maturanti i diplomci susreću na savremenim tržištima rada. Mnogi mladi se za univerzitetsko obrazovanje opredeljuju iz želje za isplativim poslom. Istina je da univerzitetska diploma u proseku donosi značajno uvećanje očekivanih primanja – preko 10 procenata po godini studija u proseku za Evropu i Srednju Aziju (Jamada 2015) – a u poslednje vreme i veći prinos nego osnovno ili srednje obrazovanje (Patrinos 2016). Ipak, ni budući studenti ni njihovi roditelji često nisu svesni toga da to ne mora da važi za svakoga (Veber 2014) kao ni za svaki univerzitet, svaku disciplinu, ni na svakom tržištu rada (Jamada 2015). Studije na lošijim univerzitetima, struke sa prevelikim brojem diplomaca u odnosu na potražnju za tom strukom, kao i tržišta rada u slabijim privredama mogu da dovedu i do nezaposlenosti među visoko obrazovanim, kao i prekvalifikovanosti (Jamada 2015), ali i nekvalifikovanosti (Kupec 2015) za poslove koje će u budućnosti zaista obavljati.

Nesklad između broja i profila visoko obrazovanih i stvarnih potreba na tržištu rada može da bude još veći u zemljama u tranziciji. S obzirom da se u privredama u tranziciji istovremeno menja i struktura privrede, struke za koje školuje postojeći obrazovni sistem postaju prevaziđene (Kupec 2015), dok za one koje pružaju mogućnosti za brzo i isplativo zaposlenje nema dovoljno kadra (Stojkov 2016; N1 2016). Nesklad između ponude i potražnje poslova po strukama uvećava i visok nivo nezaposlenosti, zbog kojeg vreme provedeno na univerzitetskim studijama nema vrednu alternativu na tržištu rada. Zato se mladi još lakše opredeljuju za dalje studije, čak i kada nije izvesno da će to kasnije dovesti do bolje plaćenog posla, što pogoduje i razvoju svojevrsnog balona akademskih programa i institucija. Problem izbora obrazovne institucije i struke je još složeniji u zemljama koje prolaze ili su nedavno prošle kroz tranziciju, naročito ukoliko je mnoštvo privatnih univerziteta sa novim obrazovnim smerovima tek nedavno stvoreno, a njihov kvalitet tek treba da se dokaže u godinama koje dolaze. Konkurencija pojačana ulaskom novih institucija na tržište obrazovanja bi mogla da primora svaku pojedinačnu instituciju na trud i napredak. Ako međutim budući studenti ne znaju pravu vrednost pojedinačnih struka na tržištu rada, a u odlučivanju pri izboru univerziteta značajnu ulogu igraju stereotipi – recimo o prednosti državnih nad privatnim institucijama – ili marketinška aktivnost – recimo o prednosti novih nad starim institucijama – pojačana konkurencija neće na žalost neophodno dovesti do mudrijeg izbora obrazovne institucije i poboljšanja kvaliteta obrazovanja. Upravo razlika u kvalitetu obrazovanja može da objasni zašto međunarodna poređenja kognitivnih sposobnosti pokazuju veću razliku između zemalja nego poređenja po godinama obrazovanja stanovništva (Hanušek i Vosman 2008).

Problem savremenih tržišta obrazovanja koji je upravo opisan predstavlja dakle problem neuspaha tržišta usled asimetrije informacija između vlasnika obrazovnih institucija i poslodavaca sa jedne strane, i studenata i njihovih roditelja sa druge strane. Naime, naročito se u zemljama koje su nedavno prešle sa planske na tržišnu privredu, zbog razočaranosti prvom i neiskustva sa potonjom, često previđa da će tržište bez državne intervencije dovesti do efikasne raspodele dobara, usluga i faktora proizvodnje samo ako na svim tržištima vlada savršena konkurencija (Mlađan i Marković 2016). Neefikasna⁷ raspodela koja nastupa kao neuspeh tržišta usled nedostatka savršene konkurencije međutim znači da bi, preraspodelom postojećih resursa, bilo moguće barem nekoga učiniti srećnijim pritom nikoga ne oštetivši. Uopšte uzev, neuspeh tržišta nastupa usled narušavanje savršene konkurencije iz sledećih razloga (Pindik i Rubinfeld 2001: 591): tržišne moći, eksternalija, javnih dobara ili nepotpunih informacija.

Sam problem nepotpunih informacija na tržištu obrazovanja se može ogledati u sledećem. Ako ne poznaju dobro stvarnu situaciju na tržištu rada, studenti bi mogli da izaberu struku sa kojom će im biti teško da nađu posao, ili će takav posao biti manje plaćen nego što su očekivali. Slično tome, zato što nisu svesni stvarnog kvaliteta obrazovnih institucija, mogli bi da se opredele za lošiju instituciju koja koristi savremena marketinška sredstva pre nego za bolju koja marketinški zaostaje, ne uvidevši razliku pre nego što dospeju na tržište rada. Opisana raspodela je neefikasna, a ispravljanje neuspaha tržišta bi dovelo do boljitka na sledeći način. Zamislimo da su umesto toga studenti i njihovi roditelji znali o stvarnoj situaciji na tržištu rada isto što i profesori i vlasnici obrazovnih institucija i poslodavci. U tom slučaju bi se možda opredelili za zanat umesto za univerzitetske studije, ili za univerzitetsku struku koja bi im dala bolje izgleda za zaposlenje, ili za instituciju koja bi im ponudila kvalitetnije obrazovanje. Njima bi u životu bilo bolje, kvalitetne obrazovne institucije bi bile nagrađene, a dobitak koji bi i studenti i čitava privreda ostvarili bio bi više nego dovoljan do kompenzuje gubitak obrazovnih institucija i smerova koji bi posle promene bili zanemareni.

Kako, dakle, obezbediti da studenti i njihovi roditelji imaju ispravne i potpune informacije? U slučaju asimetrije informacija, državna intervencija bi mogla da ispravi neuspeh tržišta. Na primer, odgovarajuće regulatorno telo bi moglo da učini proces prikupljanja podataka o sopstvenim studentima zahtevom za dobijanje i održavanje akreditacije obrazovnih institucija. Takve informacije bi mogle da uključuju podatke o profilu primljenih studenata (recimo, o uspehu u prethodnom školovanju), o uspehu tokom školovanja u samoj instituciji (o trajanju studija i proseku ocena), o usmerenju

1145

⁷ Neefikasna, odnosno Pareto neefikasna (Pindik i Rubinfeld, 2001, str. 567).

posle završenih studija (koji deo nastavi studije, i na kojim institucijama, a koji deo se uputi na tržište rada), i o ishodima na tržištu rada (recimo, vremenu potrebnom do pronalazačenja posla, o slaganju između struke školovanja i posla, trajanju radne nedelje, kao i zaradi po satu). Cilj učešća države bi bio još i da obezbedi pouzdanost i uporedivost podataka, po potrebi direktnim sakupljanjem istih radi provere, jer same obrazovne institucije imaju interes da ih predstavljaju sebi na korist. Predstavljanje takvih podataka na jednom mestu zajedno sa ponudom i potražnjom za različitim strukama na tržištu rada – trenutnom i projektovanom budućom – bi koristilo i poslodavcima, i to kako pri odabiru tako i pri podsticanju razvoja kvalitetnog kadra. Da bi mnoštvo informacija budućim studentima bilo bliže i razumljivije, moglo bi da koristi uvođenje institucije obrazovnih savetnika koji bi obilazili škole i pomagali učenicima pri odluci gde da nastave studije. Možemo da zaključimo da bi obezbeđivanje nedostajućih informacija omogućilo puno korišćenje podsticajnih efekata konkurencije na razvoj portfolia obrazovnih institucija, programa i njihovog kvaliteta, ispunjujući nade koje je u zemljama u tranziji probudio, a zatim često izneverio, proces prelaska na tržišnu privredu.

Uloga znanja u sticanju nacionalne konkurentnosti tranzicionih i zemalja u razvoju

Nacionalna konkurentnost i znanje

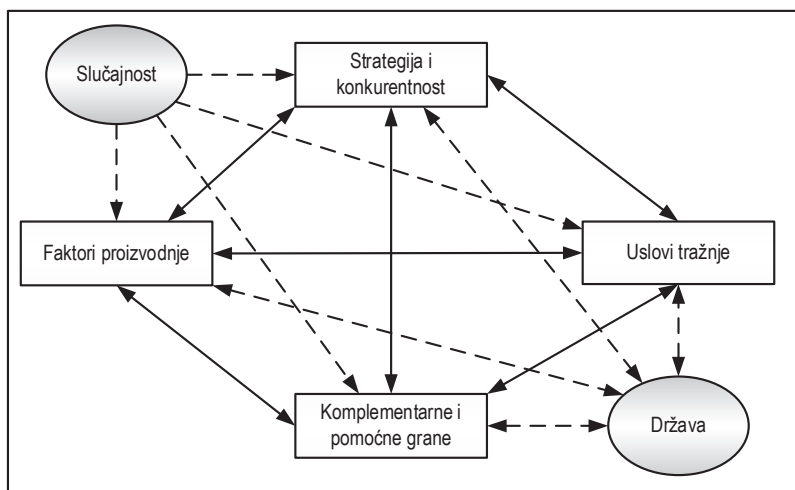
U prethodnim poglavljima smo govorili o tome kako obezbediti da konkurencija između institucija obrazovnog sistema usavrši iste ne bi li znanje koje pružaju dobilo na kvalitetu, i o tome kako znanje povećava kako primanja pojedinca tako i ekonomski rast na nivou države. U savremenom svetu se međutim preduzeća kao nosioci ekonomskog rasta susreću i sa međunarodnom konkurencijom. Ako uvažimo činjenicu da ekonomski prosperitet zavisi od međunarodne konkurentnosti nacionalnih industrija, postavlja se pitanje kako znanje utiče na sticanje takve konkurentnosti.

Pitanje uticaja znanja na nacionalnu konkurentnost i prosperitet je poslednjih decenija istraživano sa različitih aspekata, često parcijalnih. Rad koji je uveo novine u analizu nacionalne konkurentnosti je rad Majkla Portera koji ovom problemu prilazi sa aspekta strategijskog menadžmenta i u fokus stavlja kompanije kao glavne kreatore znanja i nacionalne konkurentnosti (Porter 1990). Porter je identifikovao četiri međusobno povezana faktora čiji odnosi utiču na nacionalnu konkurentnost: 1. raspoloživost faktora proizvodnje 2. karakter tražnje 3. povezane industrijske grane i 4. strategija kompanija, struktura grane i stepen konkurencije u grani i dva egzogena faktora 1. delovanje države i 2. slučajnost. Porter nacionalnu konkurentnost

prati na nivou grana, a meri je tržišnim udelom domaćih kompanija na svetskom tržištu. Odnos navadenih faktora je prikazan na slici 2.

Uticaj raspoloživosti faktora proizvodnje na nacionalnu konkurentnost je razmatran još u tradicionalnim teorijama o međunarodnoj trgovini⁸, ali se Porterov doprinos ogleda u tome što uvodi hijerarhiju među faktorima. Porter pravi gradaciju između bazičnih faktora (prirodni resursi, klima, lokacija...) i unapređenih faktora (telekomunikaciona infrastruktura, veštine stanovništva i naučno istraživački centri) (Grant 1991). Porter ističe da se nacionalna konkurentnost ostvaruje samo visokim investicijama u održiva i specijalizovana znanja (Porter 1990).

Slika 2. Dijamant nacionalne konkurentnosti

1147

Izvor: Porter (1990)

Osetljivi i zahtevni domaći kupci se navode kao faktor koji podstiče kompanije da konstantno inoviraju kako bi odgovorili na njihove prohteve. U cilju servisiranja domaće napredne tražnje kompanije kreiraju nova specijalizovana znanja koja doprinose rastu produktivnosti.

Konkurentnosti pojedine grane doprinosi i stepen razvijenosti pojedinih pratećih industrija. Za kompanije je značajno olakšan nastup na svetskom tržištu ukoliko postoje klasteri u kojima su članice povezane po horizontalnoj i vertikalnoj osnovi (Dejvis 2000). Na ovaj način dolazi do kreiranja

⁸ U teoriji apsolutnih prednosti Adama Smita, teoriji komparativnih prednosti Davida Rikarda kao i Hekšer – Olin – Semjuelsonovom modelu komparativnih prednosti.

novih znanja, i kontrolisanog i nekontrolisanog prelivanja znanja između članova klastera.

Poslednji faktor u dijamantu nacionalne konkurentnosti čini strategija kompanija, struktura i stepen konkurencije. Iako je u današnjim uslovima globalizacije veoma mali broj grana određen konkurencijom u nacionalnim okvirima, Porter stepen domaće konkurencije smatra glavnim pokretačem stvaranja novih znanja i preduslovom za uspeh na domaćem i svetskom tržištu (Fos 1996). Stoga je kao glavnu ulogu države Porter video podsticanje konkurencije, minimalnu intervenciju i sprečavanje stvaranja monopola.

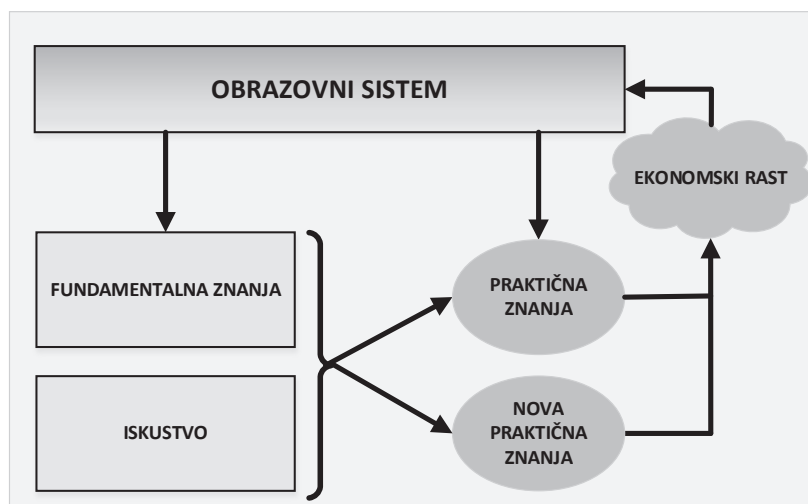
1148

Porterov model nacionalne konkurentnosti je privukao veliku pažnju među istraživačima. Kao glavni kvalitet istican je dinamički karakter modela i da se konkurentnosti pristupa sa tri aspekta: nivo preduzeća, grane i nacionalne privrede (Grant 1991). Sa druge strane veliki broj istraživača iz oblasti međunarodnog menadžmenta je isticao da je međunarodna dimenzija konkurentnosti i sticanja znanja zanemarena (Rugman i D'Kruz 1993; Dauning 1993; Mun, Rugman i Verbeke 1998). Isticano je da je model možda primenljiv za velike visoko razvijene zemlje, dok je za manje, naročito tranzicione i zemlje u razvoju, neophodno povezivanje dijamanta nacionalne konkurentnosti sa dijamantom konkurentnosti velike privrede sa kojom je uspostavljena intenzivna ekonomska saradnja.

Po našem mišljenju, Porterovo viđenje preduzeća kao glavnih kreatora znanja koja doprinose nacionalnoj konkurentnosti, iako daje mnoštvo korisnih uvida, je nepotpuno. Direktni nosioci ekonomskog rasta svakako jesu znanja primenjena u poslovnom procesu. Uslov za razvoj novih primenjenih znanja međutim vidimo u kadru koji je prethodno stekao fundamentalna znanja u kvalitetnom obrazovnom sistemu. Kvalitetan obrazovni sistem naime pruža i fundamentalna znanja, koja predstavljaju poznavanje i razumevanje činjenica i teorijskih pojmova (Boulet 2015), i praktična znanja ili veštine, koja daju stručnost da se nešto napravi ili uradi (Laubi 2013). Nova primenjena znanja potom nastaju u sadejstvu fundamentalnih znanja i iskustva u njihovoj primeni, kao što je prikazano na slici 3.

Dok nije svaki pojedinac u stanju da temeljno savlada fundamentalna znanja, obrazovni sistem koji ne poseduje institucije koje takva znanja pružaju nadarenijim pojedincima dugoročno slabi nacionalnu konkurentnost. Istina je da obrazovanje koje se svodi na obuku u praktičnim znanjima omogućava svršenim studentima da brže budu od koristi na radnom mestu. Međutim, ono i ograničava sposobnost pojedinca da kroz radno iskustvo i dalje učenje razvija i usvaja nova znanja i veštine. Samo zaposleni koji poseduju fundamentalna znanja su u stanju da u okviru preduzeća razvijaju kako nova primenjena znanja, tako u pojedinim slučajevima, najčešće kod velikih preduzeća, čak

Slika 3. Uloga obrazovnog sistema u stvaranju znanja

1149

Izvor: Autorski originalni prikaz.

i nova fundamentalna znanja. Zato je, po našem mišljenju, kvalitetan obrazovni sistem, koji pruža i fundamentalna i primenjena znanja, preduslov da preduzeća budu u stanju da steknu međunarodnu konkurentnost.

Međunarodni aspekti kreiranja znanja i njegovog doprinosa nacionalnoj konkurentnosti tranzicionih i zemalja u razvoju

S obzirom da smo opisali značaj znanja za sticanje i održavanje konkurentnosti nacionalne privrede nameće se pitanje na koj način i u kojoj meri znanje iz inostranstva može da utiče na nacionalnu konkurentnost. Uopšte uzev, proces globalizacije je doveo u pitanje osnovnu pretpostavku Porterovog stava da je nacionalna konkurentnost dominantno definisana nacionalnim elementima. Zato ćemo u ovom delu teksta detaljno objasniti uticaj međunarodnih aktivnosti na svaki element dijamanta nacionalne konkurentnosti, kreiranje i širenje znanja, sa posebnim akcentom na tranzicione i zemlje u razvoju.

Kako bi resursi doprineli stvaranju konkurentne prednosti neophodno je da budu vredni, retki i teški za imitiranje (Barni 1991). Resursi su vredni ukoliko doprinose povećanju prihoda ili smanjenju rashoda preduzeća. Međutim, ukoliko ne zadovoljavaju druga dva uslova resursi mogu samo da doprinesu konkurentskoj ravnopravnosti. Fizički resursi retko mogu da zadovolje ove uslove, tako da su u današnjim uslovima to uglavnom nematerijalni resursi, odnosno različite vrste znanja. Tradicionalne teorije o internacionalizaciji

poslovanja podržavaju ove stavove ističući da multinacionalne kompanije (MNK) poseduju specifične nematerijalne resurse koje nastoje dodatno da eksploatišu u inostranstvu. (Dauning 2000; Rugman i Verbeke 2003).

Ove teorije impliciraju da samo razvijene zemlje poseduju sposobnosti da kreiraju nova znanja. Manje razvijene zemlje sa druge strane u najboljem slučaju poseduju kapacitete da usvajaju dokazana i „zrela“ znanja i kombinuju ih sa svojim sposobnostima o proizvodnji po niskim troškovima (Vernon 1966). Međutim, poslednjih godina smo svedoci ekspanzije MNK iz tranzicionih i zemalja u razvoju, prvenstveno Kine, Indije, Rusije i Brazila. Porterov pristup i tradicionalne teorije o internacionalizaciji ne daju odgovor na rastući značaj ovih preduzeća. Naime, ova preduzeća koriste internacionalizaciju poslovanja ne da bi eksploatisali već postojeća znanja već da bi sticali nova (Luo i Tang 2007). Jedan od načina je kupovina znanja i resursa kojima se relativno lako može trgovati na svetskom tržištu (Barnard 2010), a koji u kombinaciji sa postojećim znanjima i resursima doprinose smanjenju konkurentskog jaza.⁹ Drugi kanal je preuzimanje inostranih preduzeća koja poseduju znanja i nematerijalne resurse kojima je relativno teško trgovati na tržišnoj osnovi (Marković, Rakita i Filipović 2015: 192).¹⁰ Jasno je da su međunarodne aktivnosti preduzeća iz tranzicionih i zemalja u razvoju u velikoj meri usmerene ka usvajanju novih znanja što značajno unapređuje prvi element Porterovog dijamanta nacionalne konkurentnosti.

1150

Nastanak sve većeg broja „globalno rođenih“ preduzeća doveo je u pitanje Porterovu tezu o domaćoj tražnji kao generatoru novih znanja i pokretaču inovacija. „Globalno rođena“ preduzeća od svog osnivanja imaju za cilj ne da opslužuju pojedina nacionalna tržišta već globalne tržišne segmente. Dobar primer za razvoj takvih kompanija su informatička industrija u Indiji i mašinska industrija u Kini. Obe grane su se razvile na bazi tražnje generisane u visoko razvijenim zemljama. Zarada od plasiranja robe i usluga na inostranim tržištima dovela je do značajnog rasta potrošnje domaćinstava u tranzicionim i zemljama u razvoju. Recimo, u periodu od 2005. do 2015. godine, potrošnja domaćinstava u SAD i Japanu je porasla za 11% odnosno 7%, dok je potrošnja kineskih domaćinstava porasla za 118%. Zato su mnoge MNK iz razvijenih zemalja razvile proizvode i usluge namenjene tranzicionim i zemljama u razvoju, koji se prodaju po niskim cenama, ali sa i dalje prihvatljivom funkcionalnošću i kvalitetom (Prahald i Hamond 2002). Stoga su pojedine MNK svojim filijalama u manje razvijenim zemljama dale

9 U pitanju je kupovina tehnoloških licenci i angažovanje pojedinaca iz inostranstva sa specifičnim znanjima.

10 Preuzimajući preduzeća investitori stiču pristup korporativnoj kulturi, celokupnim centrima za istraživanje i razvoj, menadžerskim i marketinškim znanjima, a kojima je teško pojedinačno trgovati na otvorenom tržištu.

slobodu da razvijaju inovacije koje će odgovoriti na potrebe ovog segmenta potrošača (Imelt, Govindarajan i Trimble 2009). Sa početkom globalne ekonomske krize porasla je tražnja za ovim proizvodima i u razvijenim zemljama, tako da su ove inovacije našle svoju primenu i na razvijenim tržištima. Iz ovoga vidimo da inostrana tražnja, kako bogatijih tako i siromašnijih potrošača, može podsticati nastanak novih praktičnih znanja.

Treći element u Porterovom modelu nacionalne konkurentnosti predstavlja razvijenost povezanih grana, koje se često vezuju za formiranje klastera. Klasteri predstavljaju geografsku koncentraciju ekonomski povezanih kompanija i institucija¹¹ na određenom prostoru. U okviru klastera se formiraju partnerski i konkurentski odnosi, koji međusobno doprinose kreiranju inovacija i znanja. Delovanje klastera doprinosi rastu konkurentnosti kroz rast produktivnosti, uticaj na kreiranje inovacija u okviru postojećih industrija i kreiranje potpuno novih industrija (Porter 1998). Produktivnost u okviru klastera raste putem deljenja informacija, dostupnošću komplementarnih resursa i pristupa zaposlenima sa specifičnim znanjima. Porter dozvoljava mogućnost da se klasteri formiraju i van nacionalnih granica, ali smatra da su dominantno nacionalno određeni.

1151

Uključivanje preduzeća iz tranzicionih i zemalja u razvoju u globalne lance vrednosti pojedinih industrija aktuelizovalo je značaj klastera za sticanje znanja i sticanje konkurentnosti. Naime, postajući deo poslovne mreže koju čine glavne MNK, ključni dobavljači, kupci, ne poslovne institucije (instituti, fakulteti, stručna i druga udruženja) i pojedini konkurenti sa kojima je uspostavljen strateški odnos, ova preduzeća stižu pristup delu znanja koje nastaje u okviru mreže, ali i delu znanja koje poseduju strateški partneri (Rugman i D’Kruz 1995). Poseban značaj za ova preduzeća predstavlja neformalizovano i nekontrolisano prelivanje znanja u okviru mreže (Beata 2004). Kao članovi globalnog lanca vrednosti i poslovne mreže preduzeća iz tranzicionih i zemalja u razvoju stižu znanja koja im omogućavaju: 1. unapređenje kvaliteta i performansi proizvoda, 2. unapređenje efikasnosti procesa, 3. obavljanje dodatnih funkcija u lancu vrednosti i 4. obavljanje iste ili slične aktivnosti u nekoj drugoj industriji (Pananond 2015: 98). Postajući deo globalnih lanaca snabdevanja preduzeća iz tranzicionih i zemalja u razvoju postepeno, uz podršku nacionalnih vlada, formiraju klastera koji doprinose kreiranju novih znanja. Ono što je veoma značajno je da ovi klasteri postaju interesantni i velikim MNK koje u okviru klastera formiraju svoja predstavništva kako bi imali pristup lokalno nastalom znanju (Meir 2015: 221). Prisustvo velikih MNK doprinosi iniciranju novog ciklusa inovacija i rastu reputacije klastera, što se potom odražava na širenje klastera.

11 Na primer, fakulteti i naučni instituti iz određene oblasti.

Postajući delovi globalnih lanaca snabdevanja, preduzeća iz tranzicionih i zemalja u razvoju imaju očigledne koristi, ali se suočavaju i sa određenim rizicima. Naime, MNK nastoje da ova preduzeća zadrže na sredini lanca snabdevanja, gde se stvara najmanji nivo vrednosti. Sa druge strane za sebe su sačuvali ulazni tok (*upstream*) lanca vrednosti, koji se bazira na znanju u oblasti istraživanja i razvoja, i izlazni tok (*downstream*) lanca vrednosti koji se bazira na znanjima u oblasti marketinga, a koji generišu najveći deo vrednosti (Mudambi 2008). Ova situacija je karakteristična za male zemlje kao što je Srbija. U Srbiji filijale MNK nisu bile spremne da značajnije investiraju u lokalnu mrežu dobavljača, tako da su izostali efekti kreiranja znanja po ovom osnovu (Marković 2017: 196).

1152

Stepen i način konkurencije u nacionalnim okvirima, kao poslednji element dijamanta nacionalne konkurentnosti, Porter je smatrao veoma značajnim za podsticanje inovacija i sticanje konkurentnosti. Međutim, stav da će slobodna konkurencija na nacionalnom nivou omogućiti stvaranje inovacija je krajnje pojednostavljen, i predstavlja posmatranje problema iz ugla visoko razvijenih zemalja sa velikim domaćim tržištima. Usled razlike u efikasnosti institucija pojedine poslovne strategije koje se smatraju prevaziđenim u razvijenim tržišnim privredama su se pokazale veoma uspešnim u manje razvijenim zemljama (Ramahandran, Manikandan i Pand 2013). Pored toga u ovim privredama uticaj državnih organa i međunarodnih konkurenata na stepen konkurencije je mnogo veći nego na razvijenim tržištima.

Državni organi na stepen konkurencije u ovim zemljama često utiču tako što finansijski i nefinansijski podržavaju domaće kompanije koje za cilj imaju sticanje strateške nematerijalne imovine u inostranstvu, iako se efekti po osnovu njenog korišćenja mogu očekivati tek u dugom roku (Luo, Kvizhi i Bindī 2010). Takođe, državni organi svojim merama podstiču konsolidaciju u pojedinim granama za koje su procenile da imaju strateški značaj, kao na primer auto industrija u Kini. Na ovaj način vlada nastoji da minimizira dupliranje napora u kreiranju neophodnih znanja i ostvarenje ekonomije obima. Cilj je da se formiraju dve grupe konkurenata od po pet kompanija, grupa prvoklasnih koji imaju kompetencije da kreiraju inovacije neophodne da se izazovu lideri u grani, i grupa konkurenata niže klase koji imaju lokalna znanja neophodna da servisiraju i dalje veliko domaće tržište manje kvalitetnih vozila (Buz and Ko 2010).

Vlade tranzicionih i zemalja u razvoju ponekad insistiraju na formiranju zajedničkih ulaganja stranih investitora sa lokalnim preduzećima, što utiče na intenzitet i karakter konkurencije. Ovakva državna politika za cilj ima da doprinese prelivanju znanja na lokalna preduzeća koja ne poseduju kompetencije da izađu na globalno tržište. Praksa je međutim pokazala da ovakav vid intervencije može da bude veoma rizičan, jer domaća preduzeća postaju

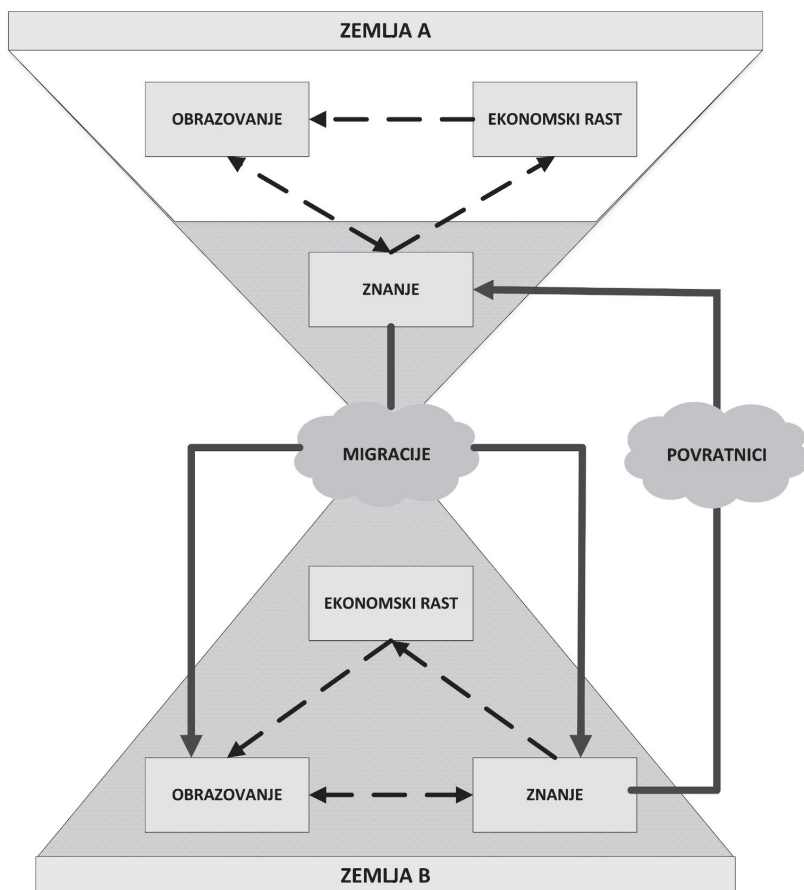
zavisna od transfera inostranog znanja i ne razvijaju sposobnost kreiranja sopstvenih inovacija (Linč i Jin 2016). Drugi kanal preko koga strane investicije utiču na konkurentnost lokalnih preduzeća su efekti „prelivanja i ugledanja“. Efekti stvaranja znanja usled nekontrolisanih prelivanja i ugledanja kod stranih investicija su dugo predmet istraživanja u ekonomskoj literaturi. Rezultati su krajnje oprečni, čak i kod analize efekata za iste zemlje. Pojedina istraživanja su pokazala da efekata prelivanja u okviru iste industrije nema (Jongbok, Biung i Pervez 2013), da su prelivanja jasno uočljiva (Mejer i Sinani 2004) ili da zavise od apsorpcionih kapaciteta lokalnih preduzeća (Mingjong, Šujiun i Kun 2006).

Proces integrisanja u globalne lance snabdevanja i međunarodne ekonomske tokove ne garantuje da će u zemljama u razvoju biti toliko radnih mesta za visoko obrazovane, koliko te zemlje imaju kako školovanih stručnjaka tako i talentovanih studenata. Povezani rizik sa kojim se zemlje u razvoju susreću je zato i problem odliva znanja, kroz migracije, ka razvijenijim privredama. On je još izraženiji u zemljama u tranziciji, gde postoji značajan broj visoko obrazovanih (Šeksnia 1998), a mogućnosti zaposlenja su ograničene zbog procesa promene strukture privrede. Tokom procesa tranzicije došlo je do propadanja pojedinih privrednih grana, što je delimično posledica i ekonomskog otvaranja ka inostranstvu, za koje obrazovni sistemi datih država i dalje uspešno školuju stanovništvo. Prethodno i novo školovani zato odlaze u inostranstvo u potrazi za poslom. Proces odliva mozgova, iako nesumnjivo ima i neke pozitivne efekte, stvarajući izvor doznaka i korisnu mrežu sunarodnika koji se nalaze na svetskim izvorima znanja i privrednih inovacija, dugoročno može da ugrozi budućnost zemlje (Skeldon 2005). Ostajući bez ljudi i znanja, zemlje postaju ekonomski i bezbednosno slabije, ostvaruju niži ekonomski rast i zaostaju za drugima. Odnos između zemalja koje daju i koje primaju migrante se zato može predstaviti koristeći diagram tipa „peščanog sata“, prikazanog na slici 4.

Diagram pokazuje da su povratnici iz inostranstva, koji se sa novostečenim znanjima vraćaju u zemlju porekla, element koji može da uspori ili zaustavi ovaj proces. Pitanje kako ih privući i integrisati zato postaje pitanje od prvorazrednog značaja za mnoge tranzicione i zemlje u razvoju.

Odliv znanja iz jedne zemlje istovremeno predstavlja dodatnu korist za zemlju primaoca, zbog čega bismo mogli zaključiti da zemlje emigracije i zemlje primaoci imaju suprotstavljene interese. Ipak interesi zemlje primaoca i zemalja iz kojih potiču obrazovani emigranti ne moraju biti u potpunosti suprotstavljene, već postoji prostor za saradnju na obostranu korist i na osnovama solidarnosti. Zemlje iz kojih migranti dolaze mogu da budu zahvalne zemljama sa razvijenijom privredom zbog mogućnosti za zaposlenje nekih svojih građana i pomoći od koje bi emigranti potom mogli biti zemlji iz koje

Slika 4. „Peščani sat“ odliva znanja i ugrožavanja nacionalne budućnosti

1154

Izvor: Autorski originalni prikaz.

dolaze. Zemlje u koje migranti dolaze treba da budu zahvalne zemljama iz kojih dolaze na talentu koji donose, i treba da preuzmu deo odgovornosti za pomoć tim zemljama, kako iz moralnih načela tako i iz interesa. Naime, zemlje primaoci i njihova preduzeća imaju u pojedinim slučajevima interesa da stimulišu povratak visoko obrazovanih emigranata. Naime, povratnici mogu postati zastupnici njihovih interesa u matičnoj zemlji (na primer, prilikom odlučivanja čija će se oprema koristiti prilikom nekog investicionog projekta) ili olakšati realizaciju neke strane investicije u matičnoj zemlji (usled posedovanja lokalnih marketinških znanja i mreže kontakata). Pored toga povratnici mogu da utiču pozitivno na reputaciju zemlje u kojoj su

boravili kod lokalnog stanovništva. Konačno, razvijene zemlje imaju interesa, poštujući slobodnu volju pojedinaca, da ne „usisaju“ celokupno znanje iz manje razvijenih zemalja. Bez neophodnih znanja i liderskih i vizionarskih sposobnosti visoko obrazovanih pretila opasnost da ove zemlje upadnu u spiralu ekonomskog nazadovanja, što povećava rizik od unutrašnjih nemira i ratnih dešavanja. Nestabilnost u ovim zemljama bi mogla da ugrozi političke i ekonomske interese visoko razvijenih zemalja, pa čak i da pokrene talas političkih i ekonomskih kriza u zemljama primaocima znanja.

Zaključak

U ovom radu smo pokušali da damo odgovor na dva pitanja: u kojoj meri je znanje značajno za blagostanje društva u savremenom svetu, i kako obezbediti da trud koji pojedinci i društva ulažu u sticanje znanja bude što potpunije iskorišćen za ostvarenje njihovog blagostanja. Uvideli smo da mnoštvo studija svedoči da duže školovanje, kao mera stečenog znanja, predviđa kako viša primanja za pojedinca na tržištu rada tako i višu stopu ekonomskog rasta na nivou države. Objasnili smo i da stečena znanja oplemenjuju pojedinca i društvo, kao i da materijalna dobra koja potiču od primene znanja u poslovanju mogu da podrže razvoj elemenata nematerijalnog blagostanja, kroz očuvanje i razvoj kulture i podizanje kvaliteta obrazovnog sistema. Pokazali smo još i da u uslovima globalizacije pristup znanju iz inostranstva radikalno doprinosi promeni razvojne perspektive tranzicionih i zemalja u razvoju. Ukazali smo još i na dve značajne prepreke punom iskorišćenju truda uloženog u sticanje znanja, kao i iskorišćenju već postojećeg znanja u društvu, za ostvarenje ličnog i društvenog blagostanja. Prva je problem neuspeha tržišta obrazovanja usled asimetrije informacija, za koji smatramo da je moguće prevazići državnom intervencijom koja bi obezbedila budućim studentima punu dostupnost informacija o stvarnim šansama i ishodima na tržištu rada po završenim studijama, a za svaku struku i obrazovnu instituciju ponaosob. Drugi je problem „odliva“ znanja, putem migracija visoko obrazovanih, iz tranzicionih i zemalja u razvoju ka visoko razvijenim zemljama. Ukazali smo da taj problem može biti i toliko intenzivan da predstavlja objektivnu prepreku daljem razvoju, zbog čega strateški pristup privlačenju visoko obrazovanih povratnika predstavlja imperativ pojedinih zemalja. Ostaje nam da primetimo da je ukazati na problem jedno, a rešiti ga nešto sasvim drugo. Smatramo da rešenje ovog problema zavisi pre svega od nadahnuća, kako pojedinaca tako i čitavih društava. Takođe smatramo da punom iskorišćenju truda uloženog u sticanje znanja najbolje može da doprinese solidarnost, kako između pojedinca i društva iz koga je ponikao, tako i između društava čije se privrede nalaze na različitim mestima svetskog proizvodnog lanca, ali koja u savremenom svetu u veštoj meri zavise jedna od druge. Uvereni smo da jedino solidarnost može da obezbedi skladan razvoj pojedinaca i društava, podižući sveukupno blagostanje svih.

Literatura

- Barnard, Helena (2010), "Overcoming the Liability of Foreignness without Strong Firm Capabilities – the Value of Market Based Resources", *Journal of International Management* 16(2): 165 – 176.
- Barney, Jay (1991), "Firm Resources and Sustained Competitive Advantage", *Journal of Management* 17(1): 99 – 120.
- Barro, J. Robert (1991), "Economic Growth in a Cross Section of Countries", *The Quarterly Journal of Economics* 106 (2): 407-443.
- Barro, J. Robert and Xavier Sala-i-Martin (1995), *Economic Growth*. NY: McGraw-Hill.
- Beata, Smarzynska Javorcik (2004), "Does Foreign Direct Investment Increase the Productivity of Domestic Firm? In Search of Spillovers through Backward Linkages", *The American Economic Review* 94(4): 605–627.
- Benhabib, Jess and Mark. M. Spiegel (1994), "The Role of Human Capital in Economic Development: Evidence from Aggregate Cross-Country Data", *Journal of Monetary Economics* 34(2): 143-74.
- Bils, Mark and Peter J. Klenow (2000), "Does Schooling Cause Growth?", *The American Economic Review* 90 (5): 1160-1183.
- Booz & Co, „The Eight Overarching China Automotive Trends That Are Revolutionizing the Auto Industry“, (internet) available at: https://www.strategyand.pwc.com/media/file/The_Eight_Overarching_China_Automotive_Trends_en_part_1.pdf (viewed 2 August, 2017).
- Boulet Gaj (2015), (internet) available at: <https://elearningindustry.com/difference-between-knowledge-and-skills-knowing-not-make-skilled> (viewed 2 August, 2017).
- Cohen, Daniel and Marcelo Soto (2007), "Growth and human capital: good data, good results.", *Journal of Economic Growth* 12:51–76.
- Davies, Howard and Ellis, Paul (2000), "Porter's Competitive Advantage of Nations': Time for Final Judgement?", *Journal of Management Studies* 37(8): 1189–1213.
- Dunning, H. John (1993), "Internationalizing Porter's Diamond", *Management International Review* 33 (special issue): 7-15.
- Dunning, H. John (2000), "The Electric Paradigm as an Envelope for Economic and Business Theories of MNE Activity", *International Business Review* 9 (2): 163–190.
- Foss, J. Nicolai (1996), "Research in Strategy, Economics and Michael Porter", *Journal of Management Studies* 33(1): 1- 24.
- Grant, M. Robert (1991), "Porter's Competitive Advantage of Nations': An Assessment", *Strategic Management Journal* 12(7): 535-548.
- Hanushek, Eric A. and Ludger Woessmann (2008), "The Role of Cognitive Skills in Economic Development", *Journal of Economic Literature* 46(3): 607–68.
- Hanushek, Eric A. and Ludger Woessmann (2012), "Do better schools lead to more growth? Cognitive skills, economic outcomes, and causation", *Journal of Economic Growth* 17:267–321.
- Immelt, R. Jerrfy, Govindarajan, Vijay and Trimble, Chris (2009), "How GE is Disrupting Itself", *Harvard Business Review*, 87(10): 56-65.
- Kaličanin, Đorđe (2001), *Ekonomski rečnik*, Beograd: CID Ekonomski fakultet.
- Krueger, Alan B. and Mikael, Lindahl (2001), „Education for Growth: Why and for Whom?“, *Journal of Economic Literature* 39(4): 1101-1136.
- Kupets, Olga (2015), „Skill mismatch and overeducation in transition economies.“, *IZA World of Labor* (internet) available at: <https://wol.iza.org/articles/skill-mismatch-and-overeducation-in-transition-economies> (viewed 2 August, 2017).
- Laubi Sharlin (2013), "The Difference between Knowledge, Skills and Abilities" (internet) available at: <https://www.hrbartender.com/2013/recruiting/the-difference-between-knowledge-skills-and-abilities/> (viewed 2 August, 2017).

- Linch, Richard and Jin, Zongqui (2016), "Knowledge and Innovation in Emerging Market Multinationals: The Expansion Paradox", *Journal of Business Research* 69(5): 1593-1597.
- Lucas, Robert (1988), "On the Mechanics of Economic Development", *Journal of Monetary Economics* 22(1): 3-42.
- Luo, Yadong, Qiuzhi, Xue and Binjie, Han (2010), "How Emerging Market Governments Promote Outward FDI: Experience from China", *Journal of World Business* 45(1): 68-79.
- Luo, Yadong and Tung, L. Rosalie (2007), "International Expansion of Emerging Market Enterprises: A Spring Board Perspective", *Journal of International Business Studies* 38(4): 481-498.
- Markovic, Dusan Rakita, Branko and Filipovic, Davor (2015), "Strategic Importance of Cross – Border Acquisitions for Emerging Markets Multinationals," in *Neostrategic Management*, Switzerland: Springer International Publishing, pp. 189-201.
- Marković, Dušan (2017), *Međunarodne akvizicije – globalni izazovi i efekti u Srbiji*. Beograd: CID Ekonomski fakultet.
- Meir, Comte Elvire (2012), *Knowledge Transfer and Innovation for Western Multinational Company in Chinese and Indian Technology Clusters*. Munchen: Rainer Hampp Verlag.
- Meyer, Klaus and Sinani, Evis (2004), "Spillover of Technology Transfer from FDI: The Case of Estonia" *Journal of Comparative Economics* 32(3): 445-466.
- Michael, Porter (1998), "Clusters and the New Economics of Competition", *Harvard Business Review* 76(6): 77-90.
- Mingyong, Lai, Shuijun, Peng and Qun Bao (2006), "Technology Spillovers, Absorptive Capacity and Economic Growth", *China Economic Review* 17(3): 300-320.
- Mladen Mrđan i Marković Dušan, (2016), "Problem neuspeha tržišta u Srbiji prilikom prelaska na tržišnu privredu", u *Pravci strukturnih promena u procesu pristupanja Evropskoj Uniji*, Beograd: Institut ekonomskih nauka, pp.130-147.
- Moon, H. Chang, Rugman, M. Alan and Verbeke, Alain (1998), "A Generalized Double Diamond Approach to the Global Competitiveness of Korea and Singapore", *International Business Review* 7(2): 135-150.
- Mudambi, Ram (2008), "Location, Control and Innovation in Knowledge Intensive Industries", *Journal of Economic Geography* 8(5): 699-725.
- N1 (2016), (internet) available at: <http://rs.n1info.com/a167719/Biznis/Srbiji-potrebno-oko-15.000-IT-strucnjaka.html> (viewed 2 August, 2017).
- Pananond, Pavidia (2015), "Breakout Multinationals: Emerging Market Multinationals in Global Value Chains", in *Handbook of Emerging Market Multinational Corporations*, ed. M. Demirbag, and A. Yaprak, Massachusetts: Edvard Elgar Publishing: pp. 91-110.
- Patrinos, Harry Anthony (2016), "Estimating the return to schooling using the Mincer equation", *IZA World of Labor* (internet) available at: <https://wol.iza.org/uploads/articles/278/pdfs/estimating-return-to-schooling-using-mincer-equation.pdf> (viewed 2 August, 2017).
- Porter, E. Michael (1990), "The Competitive Advantage of Nation", *Harvard Business Review* 68(2): 73- 93.
- Prahalad, C.K. and Hammond, Allen (2002) "Serving the World's Poor" *Harvard Business Review* 80(9): 48-57.
- Pindyck, Robert S. i Daniel L. Rubinfeld (2001), *Microeconomics 5th ed.* Prentice Hall: Upper Saddle River.
- Ramachandran, J. Manikandan, K.S. and Pant, A. (2013), "Why conglomerates thrive (Outside the US)", *Harvard Business Review* 91(12): 110-119.
- Romer, Paul (1990), "Endogenous technological Change", *Journal of Political Economics* 89(5): S71-S102.

- Rugman, Alan and Verbeke, Alain (2003), „Internationalization and Strategic Management Perspective“, *Journal of International Business Studies* 34(2): 125-137.
- Rugman, M. Alan and D’Cruz, R. Joseph (1993), “The Double Diamond Model of International Competitiveness: The Canadian Experience“, *Management International Review* 33(2): 17–39.
- Rugman, M. Alan and D’Cruz, R. Joseph (1995), “The Theory of the Flagship Firm“, *European Management Journal* 15(4): 403-412.
- Sala-i-Martin, Xavier Gernot, Deppelhofer and Ronald, I. Miller (2004), “Determinants of Long-Term Growth: A Bayesian Averaging of Classical Estimates (BACE) Approach“, *American Economic Review* 94 (4): 813-835.
- Sheksnia, Svetislav (1998), „Western Multinationals’ Human Resource Practices in Russia“, *European Management Journal* 16(4): 460–465.
- Skeldon, Ron (2005), „Globalization, Skilled Migration and Poverty Alleviation: Brain Drains in Context“, *Sussex, Working paper T15*: 1-39.
- Stojkov (2016), (internet) available at: <https://startit.rs/ftn-data-science-privreda-poziv/> (viewed 2 August, 2017).
- Vernon, Raymond (1966), “International Investment and International Trade in the Product Cycle“, *The Quarterly Journal of Economics* 80(1): 190-207.
- 1158 Webber, Douglas (2014), „Is the return to education the same for everybody?“ *IZA World of Labor* (internet) available at: <https://wol.iza.org/articles/is-the-return-to-education-the-same-for-everybody/long> (viewed 2 August, 2017).
- Yamada, G. (2015), „The boom in university graduates and the risk of underemployment“. *IZA World of Labor* (internet) available at: <https://wol.iza.org/articles/boom-in-university-graduates-and-risk-of-underemployment/long> (viewed 2 August, 2017).
- Yongbok, Jeon, Byung, Il Park and Pervez, N. Ghauri (2013), “Foreign Direct Investment Spillover Effects in China: Are They Different Across Industries with Different Technological Levels?“, *China Economic Review* 26 (september): 105-117.

Dušan Z. Marković
Mrđan M. Mlađan

The Importance of Knowledge for Wellbeing of Society in the Contemporary World

Abstract

Following the recent wave of globalization, the possession of different types of knowledge became even more important for economic development than the possession of physical resources. The ability of a society to adopt existing and create new knowledge thus gained fundamental importance for its wellbeing. In this paper, we identify important aspects of the relationship between education, creation of knowledge, economic growth, as well as both material and immaterial wellbeing of a society. We describe potential problems that prevent societies from maximizing the benefit from the effort its members invest in acquiring knowledge. The problems of failure of the national markets for education as well as the global migrations which lead to drain of knowledge towards economically highly developed countries are especially analyzed. In the long run, they lead to a decline in both national competitiveness and different aspects of the immaterial wellbeing. As the basis for solving these problems we propose a combination of economic theory and the concept of solidarity between more and less developed countries, individuals and societies of their origin, respecting the free will of individuals.

Keywords: Globalization, knowledge, education, wellbeing, competitiveness, migrations